

BASISBOEK POLITIEKE FILOSOFIE

INHOUDSOPGAVE

Deel I | Vraagstukken van de politieke filosofie

Inleiding | Het probleem van de politieke filosofie

Moeten, kunnen, wensen, behoren
De dimensies van politiek

Hoofdstuk 1 | Het geschil: onenigheid en gemeenschap

1.1 Is de mens een 'politiek dier'?

Asociaal gedrag: afwijking of maatstaf?
Subsidiariteit en soevereiniteit
Praktische of theoretische kennis?

1.2 Wat is onenigheid? Wat is gemeenschap?

1.2.1 Geen gemeenschap zonder onenigheid

Leefruimte
Eigenheid (identiteit)
Maatschappelijke en politieke orde

1.2.2 Onenigheid in soorten en mate

Verschillen tussen mensen
Onenigheid in betrekkingen door arbeidsdeling

1.2.3 Rechtvaardigheid en geschil

Het geschil: is een verschil (on)terecht?

1.3 Het geschil

1.3.1 Wat is een geschil?

1.3.2 De afloop van een geschil

1.3.3 De afwikkeling van een geschil

Hoofdstuk 2 | De orde van het politieke spreken

2.1 De eigen aard van het politieke spreken

2.1.1 Politiek als vorm van handelen

2.1.2 De onderbreking

2.2 De orde van het spreken

Het politieke twistgesprek
Het vinden van een gemeenschappelijk verhaal

2.2.1 Krachtsverhoudingen en machtsaanspraken

Machtsaanspraak

2.2.2 Deelname en zeggenschap

Recht van spreken
Rol en betekenis van sprekers
Vertegenwoordiging

2.2.3 De regels en de inzet van politieke samenspraak

Wantrouwen
Polemiek
Grondslag van samenspraak
Zoeken naar gemeenschappelijkheid

2.2.4 Verwijzingen naar een maatgevende orde

Machtsaanspraken
Waarheidsaanspraken
Geldingsaanspraken
Onderscheidingen

- 2.2.5 De strijd der wereldbeelden: stichtingsverhalen
 - Mythologische herkomst
 - Historische oorzaken
 - Constitutie of constitutionele gronden
 - Natuurlijke voorwaarden
 - Redenen of denkbeelden
- 2.3 *Het wijsgerig spreken in de politiek*
 - 2.3.1 Stichtingsverhalen en politieke filosofie
 - Herkomst en toekomst
 - 2.3.2 Van het politieke naar het wijsgerige spreken
 - De wijsgerige werkwijze
 - 2.3.3 De vorming van politiek oordeelsvermogen

Hoofdstuk 3 | Rechtvaardigheid, gelijkheid, vrijheid

- 3.1 *Het begrip rechtvaardigheid*
 - 3.1.1 Rechtvaardig handelen en oordelen
 - Rechtvaardig oordelen
 - 3.1.2 Distributieve, retributieve en commutatieve rechtvaardigheid
- 3.2 *Rechtvaardigheid in verdeling en toedeling*
 - 3.2.1 Ontleding van een geval van verdeling of toedeling
 - Wie verdeelt of geeft?
 - Wat wordt er gegeven?
 - Aan wie wordt iets gegeven?
 - Waarom wordt aan wie iets gegeven?
 - 3.2.2 Gelijke verdeling
 - 3.2.3 Ongelijke verdeling: proportioneel en selectief
 - 3.2.3.1 Verdeling naar behoefte
 - 3.2.3.2 Verdeling naar verdienste
 - Kwaliteit of waarde
 - Resultaat
 - Bedoeling of inspanning
- 3.3 *Rechtvaardigheid in vereffening*
 - 3.3.1 Wederkerigheid, beloning, straf
 - 3.3.2 Maatstaven van vereffening
 - Eerlijkheid
 - Proportionaliteit
 - Verdienste
- 3.4 *Gelijkheid*
 - 3.4.1 Wat verstaan we onder gelijkheid?
 - De ander als (on)gelijke
 - Gelijke en ongelijke behandeling
 - Gelijke en ongelijke verdeling
 - 3.4.2 Van zwakke naar sterke gelijkheid
 - Bestaansrecht
 - Gelijke rechten
 - Gelijke kansen
 - Afdwingbare rechten
 - Volledige gelijkheid
 - Van zwakke naar sterke ongelijkheid
- 3.5 *Politieke vrijheid*
 - 3.5.1 Een formeel model van vrijheid
 - 3.5.2 Negatieve vrijheid\
 - Autonomie en eigen verantwoordelijkheid
 - 3.5.3 Positieve vrijheid
 - Samenhang van subjectieve en objectieve vrijheid
 - Zelfbepaling
 - Vrijheid en kansen

Vrijheid en waarden

Hoofdstuk 4 | Op zoek naar een maatgevende orde

Een maatgevende orde?

Verdelende of vereffende rechtvaardigheid?

4.1 *Rechtvaardigheid en politieke orde*

Gronden van rechtvaardigheid

4.1.1 De stichting van een maatgevende orde

4.1.2 Rechtvaardigheid van de eerste, tweede, derde en vierde orde

4.2 *De onenigheid van de maatgevende orde*

4.2.1 Het omstreden gelijkheidsideaal

4.2.2 Het republikeinse ideaal

Solidariteit

Tolerantie

4.2.3 Een veilige samenleving

4.2.4 De vrije samenleving en haar gevolgen

4.2.5 Eigen verdienste en gelijke kansen

4.2.6 Een samenleving van verdiensten

4.2.7 Lidmaatschap en vrijheid van vereniging

4.3 *Onenigheid en politieke filosofie*

Hoofdstuk 5 | De orde van de beslissingen

Het rijk der beslissingen

5.1 *Wat is een beslissing?*

5.1.1 Van de vele mogelijkheden naar de ene mogelijkheid

De rationaliteit van de beslissing

5.1.2 De drie-eenheid van de beslissing

5.1.3 Beslissing als onenigheid

5.1.4 De volgende beslissing: het antwoord

Het eigen karakter van het antwoord

5.2 *Politieke beslissingen*

5.2.1 Politieke orde: rangorde van beslissingen

Invloed en macht

Vermogen en macht

Politieke macht

5.2.2 Macht en krachtmeting

5.2.3 Macht en instellingen

5.3 *Soevereiniteit: de stichting van een maatgevende orde*

5.3.1 Symbolisering van de soevereiniteit

5.3.2 Politieke beslissingen en hoogste macht

Dimensies van politieke beslissingen

5.3.3 Zichtbaarheid van de macht en hoger beroep

5.3.4 Openheid en geslotenheid van de politieke orde

Gedogen en vrijgeven

5.4 *Politieke vormen: wie of wat is soeverein?*

5.4.1 Gelijkheid als politieke vorm

Anarchie

Theocratie

Rechtsorde

5.4.2 Ongelijkheid als politieke vorm

Alleenheerschappij

Regentendom

5.4.3 Soevereiniteit van het volk

Hoofdstuk 6 | Publieke orde: instellingen en mensen

6.1 *Het politiek bestel: een inleiding*

- 6.1.1 De vormgeving van de drie-eenheid van beslissing
- 6.1.2 Het instellen van onpersoonlijke macht
 - Onpersoonlijke macht
 - Objectief bestaan
 - Gemeenschappelijk kader
 - Neutralisering van onenigheid
- 6.1.3 Het probleem van vorm en inhoud
- 6.2 *Instelling en ordening van politieke macht*
 - 6.2.1 De grondslag van politieke macht (begin en machtiging)
 - Het begin
 - De machtiging
 - Representatie
 - Openbaring
 - 6.2.2 Politieke macht en de publieke zaak
 - 6.2.3 Rechtmatigheid van de uitkomst van besluitvorming
 - De rechtsstaat (rule of law)
 - Grondrechten van burgers
 - Verambtelijking
- 6.3 *Instelling en ordening van politieke ruimte*
 - 6.3.1 Recht doen aan onenigheid
 - Het politiek mogelijke
 - Beoordeling van politiek
 - Onbepaaldheid
 - Depolitisering
 - 6.3.2 Vormen van erkenning van onenigheid
 - Belangen
 - Levensstijlen
 - Maatstaven
 - Praktijken
 - Randgevallen
 - 6.3.3 Innerlijke spanning tussen politieke macht en politieke ruimte
 - 6.3.4 Ruimte voor reflectie: politieke filosofie
- 6.4 *Instellingen en mensen: een nabespreking*
 - 6.4.1 De sterke punten van onpersoonlijke machten
 - Terugdringen van willekeur
 - Het scheppen van zekerheid
 - Publieke verantwoording
 - Een gemeenschappelijk geheugen
 - Beslissingen worden voldongen feiten
 - 6.4.2 De zwakke punten van onpersoonlijke machten
 - Politieke vormen zijn menselijke beslissingen en dus ook willekeurig
 - Politieke vormen als keurslijf of hindernis
 - De taal van politieke vormen: expertocratie, bureaucratie, technocratie
 - Inbreuk op liberalisering en democratisering
 - Toepassing op bijzondere gevallen

Hoofdstuk 7 | De omstreden staat: liberalisering en democratisering

- 7.1 *Sterke en zwakke punten van liberalisering*
 - 7.1.1 De sterke kanten van liberalisering
 - Onenigheid over het goede leven
 - Pragmatisch bestuur
 - Het beginsel van zelfbehoud
 - Toename van welvaart
 - Grenzen aan maakbaarheid
 - 7.1.2 De zwakke kanten van liberalisering
 - Het ontbreken van een publieke moraal
 - Speeltuinliberalisme

- Soevereiniteit en subsidiariteit: toekenning van verantwoordelijkheid
- De paradox van de liberale visie
- Het neutraliteitsprobleem
- 7.2 *Sterke en zwakke punten van democratisering*
 - 7.2.1 Wat is democratisering?
 - Parlement en volksvertegenwoordiging
 - 7.2.2 De sterke kanten van democratisering
 - De toename van gelijkheid tussen mensen
 - Geen plichten zonder rechten
 - Politieke macht dient het volk
 - Betere besluitvorming en afspiegeling van de samenleving
 - 7.2.2 De zwakke kanten van democratisering
 - Praktische problemen
 - Het volk is niet geschikt om zichzelf te besturen
 - Inbedding van democratie in nationale staat
- 7.3 *Besluit van het eerste deel*

Deel II | Grote denkers in de politieke filosofie

Hoofdstuk 8 | De ontdekking van de maatgevende orde

- 8.1 *De dialoog op Melos*
 - 8.1.1 De betekenis van de ‘dialoog op Melos’ voor de politieke filosofie
 - 8.1.2 Het beroep op een hogere wet
 - 8.1.3 Realisme en idealisme
- 8.2 *Plato: de politiek filosoof als heemeester van de ziel*
 - 8.2.1 Het idee van een maatgevende orde
 - 8.2.2 Een rechtvaardige politieke orde
 - 8.2.3 De zieke staat en de remedie: rechtvaardigheid
- 8.3 *Aristoteles: de staat van de burgers*
 - 8.3.1 De teleologische rangorde van de wereld
 - 8.3.2 Een rechtvaardige politieke orde: de staat van burgers
 - 8.3.3 De leer van de regeringsvormen
- 8.4 *Cicero: de macht van het woord*
 - 8.4.1 Handelend en denkend leven
 - 8.4.2 Rechtvaardigheid in een politieke orde

Hoofdstuk 9 | Het wereldse en het geestelijke rijk

- 9.1 *De politieke betekenis van het christendom*
 - 9.1.1 Kritiek op de staatscultus
 - 9.1.2 De goddelijke openbaring
- 9.2 *De tweerijkenleer van Augustinus*
 - 9.2.1 De christenen en de Romeinse staat
 - 9.2.2 De stad van God en de stad van de mensen
 - 9.2.3 Rechtsorde of liefdesgemeenschap
- 9.3 *De eeuwige, goddelijke, natuurlijke en menselijke wet*
 - 9.3.1 Een goddelijke rechtsorde als grondslag
 - 9.3.2 De redelijkheid van de natuurlijke orde
- 9.4 *De overgang naar het moderne politieke denken*
 - 9.4.1 Het politieke of mystieke lichaam
 - 9.4.2 De verwereldlijking van de politieke orde

Hoofdstuk 10 | De maatgevende orde van mensen

- 10.1 *Representatiecrisis: staat tegen kerk*
- 10.2 *Machiavelli, Hobbes en Spinoza: politieke bestendigheid en vrijheid*
 - 10.2.1 Machiavelli: fortuin en daadkracht

- 10.2.2 Spinoza: een machiavellist van vrijheid en democratie
- 10.2.3 Hobbes: het probleem van de politieke representatie
 - Hobbes en de godsdienst
 - Toestand van oorlog
 - Machtsoverdracht
- 10.3 *Locke, Rousseau, Kant: de rechtvaardiging van liberale experimenten*
 - 10.3.1 Verklaring van de mensenrechten
 - 10.3.2 Locke: een samenleving van kleine zelfstandigen
 - 10.3.3 Rousseau: tussen de wil van allen en de algemene wil
 - Een rechtmatige politieke orde
 - Vervreemding
 - 10.3.4 Immanuel Kant: de moralisering van de algemene wil
- 10.4 *Andere bijdragen aan het liberale paradigma*
 - 10.4.1 De markt, of: maatschappelijk nut van eigenbelang
 - 10.4.2 Vrijheid en maatschappelijk nut
 - 10.4.3 Besluit

Hoofdstuk 11 | De verwerkelijking van vrijheid en gelijkheid

- 11.1 *Politiek denken tussen weerstand en radicalisering*
 - De standen
 - De godsdienst
 - Vooruitgang
 - Gewoontevorming
 - Parlement
- 11.2 *Hegel: een verzoening van tegenstellingen?*
 - 11.2.1 Subjectieve, objectieve en absolute geest
 - 11.2.2 De bestemming van de geschiedenis: vrijheid
 - 11.2.3 Familie, burgermaatschappij en staat
 - 11.2.4 Voltooiing van de politieke filosofie?
- 11.3 *Marx: de verplaatsing van politieke macht*
 - 11.3.1 Vrijheid in rechte: ongelijkheid en onvrijheid in de praktijk
 - 11.2.2 Kapitalisme en revolutie
- 11.4 *De Tocqueville: onze democratische toekomst*
 - 11.4.1 De onvermijdelijkheid van gelijkheid
 - 11.4.2 Gelijkheid en de bedreigde vrijheid
- 11.5 *Afsluiting en overgang naar een volgend tijdperk*

Deel III | Hedendaagse vraagstukken in de politieke filosofie

Hoofdstuk 12 | Vormen van politieke filosofie – een overzicht | Jean-Pierre Wils

- 12.1 *Inleiding*
 - 12.1.1 Vier vormen van politieke filosofie
- 12.2 *Analytische en diagnostische politieke filosofie (Type I)*
 - 12.2.1 De inzet van het onderscheiden van begrippen
 - 12.2.2 Diagnostische politieke filosofie
- 12.3 *Normatieve politieke filosofie (Type II)*
 - 12.3.1 Politieke filosofie en moraalfilosofie
 - 12.3.2 Communitaristen en liberalen
- 12.4 *Politieke filosofie als fundamentele filosofie en als ontologie van de politiek (Type III)*
 - 12.4.1 Kosmologische en theologische grondslag van politiek
 - 12.4.2 De partners van het zijn
 - 12.4.3 Verdediging van het klassieke natuurrecht
 - 12.4.4 De constructie van de maatschappelijke werkelijkheid
- 12.5 *Politieke filosofie als politieke interventie (Type IV)*

Hoofdstuk 13 | Politieke filosofie in de ban van de sociale wetenschappen | Antoon Braeckman

- 13.1 *Probleem: het voorwerp van de politieke filosofie*
- 13.2 *Politieke filosofie en de ban van de sociale wetenschappen: een historische terugblik*
 - 13.2.1 Positivismisme
 - 13.2.2 Werturteilsstreit
 - 13.2.3 Het politieke
 - 13.2.4 Waarderingsvrije sociale wetenschappen?
- 13.3 *De Positivismusstreit en de vraag naar een normatieve politieke filosofie*
 - 13.3.1 Positivismusstreit
 - 13.3.2 De normatieve wending: Habermas en Rawls
 - 13.3.3 Realiteitsverlies?
- 13.4 *Politieke filosofie en de 'institutie van het sociale'*
 - 13.4.1 Lefort
 - 13.4.2 Foucault
 - 13.4.2 Recente evoluties

Hoofdstuk 14 | Politiek en moraal | Jean-Pierre Wils

- 14.1 *Vier bedenkingen bij de vermeende breuk tussen politiek en moraal*
 - Politiek heeft morele component
 - Onderscheid betekent niet dat politiek en moraal geen verband hebben
 - Onderscheid maakt moreel commentaar op politiek mogelijk
 - Politiek beschermt moraal door ervan onderscheiden te zijn
- 14.2 *Kant over recht en moraal: een model*
 - Morele politici, politieke moralisten en ijverars
- 14.3 *Welke politiek? Welke moraal?*
 - 14.3.1 Teloorgang van de moraal door individualisering?
 - 14.3.2 Ethiek, moraal en instituties
- 14.4 *Meer of minder moraal?*
 - 14.4.1 John Rawls: politieke rechtvaardigheid en morele opvattingen
 - 14.4.2 Michael Walzer: de inbedding van moraal en politiek
 - 14.4.3 Charles Taylor: het goede leven
- 14.5 *Besluit*

Hoofdstuk 15 | De vraag omtrent 'gemeenschap' in de huidige samenleving | Evert van der Zweerde

- 15.1 *Inleiding*
- 15.2 *De politiek-filosofische vraag naar 'gemeenschap'*
 - 15.2.1 Het begrip 'gemeenschap'
 - 15.2.2 'Gemeenschap' onder liberaal-democratische hegemonie
 - 15.2.3 Gemeenschap als utopisch of totalitair project
- 15.3 *Drie stromingen: communisme, communitarisme, communalisme*
 - 15.3.1 Communisme
 - 15.3.2 Communitarisme
 - 15.3.2.1 Michael Sandel, Charles Taylor en Michael Walzer
 - 15.3.2.2 Communitarisme^{MIN} en liberalisme^{PLUS}
 - 15.3.2.3 Alasdair MacIntyre
 - 15.3.3 Communalisme
 - 15.3.3.1 Semjon Frank: gemeenschappelijkheid
 - 15.3.3.2 Blanchot en Nancy: problematisering van gemeenschap
- 15.4 *Wat is 'wij'?*

Hoofdstuk 16 | De totalitaire verleiding. Filosofische interpretaties van het totalitarisme | Tim Heysse

- 16.1 *Het woord 'totalitarisme'*

- 16.1.1 Het ontstaan van een discussie over ‘totalitarisme’
- 16.1.2 Wanneer is een staat totalitair?
- 16.1.3 Twee belangrijke kenmerken van totalitarisme
- 16.2 *Cultuurkritische analyses: Horkheimer, Adorno en Popper*
 - 16.2.1 Het totalitarisme als uitkomst van de dialectiek van de Verlichting
 - 16.2.2 Totalitarisme als onderdrukking van kritische en open houding
 - 16.2.3 Vergelijking en beoordeling van Adorno/Horkheimer en Popper
- 16.3 *Politieke analyses*
 - 16.3.1 Totalitarisme als doelloze terreur
 - 16.3.2 Totalitarisme als tegendeel en als vorm van democratie
- 16.4 *Besluit: in de eenentwintigste eeuw?*

Hoofdstuk 17 | Politiek, leefomgeving en natuur | Marcel Wissenburg

- 17.1 *Inleiding*
 - 17.1.1 Twee stromingen: leefomgeving of natuur?
- 17.2 *Milieubeheer*
 - 17.2.1 Toekomstige generaties
 - 17.2.2 Duurzaamheid: milieubeheer en behoeftebeheer
 - 17.2.3 Politieke verantwoordelijkheid
 - 17.2.4 Het groene dilemma
- 17.3 *Ecologisme*
 - 17.3.1 Inleiding
 - 17.3.2 Sociale ecologie en bioregionalisme
- 17.4 *Commentaar*

Hoofdstuk 18 | Politiek en religie | Marin Terpstra

- 18.1 *De politieke betekenis van religie*
 - 18.1.1 Politieke kenmerken van religie
 - 18.1.2 De overwinning van het politieke probleem van de religie
- 18.2 *De scheidslijn tussen politiek en religie*
- 18.3 *De politiek-theologische erfenis*
 - 18.3.1 Politieke theologie als probleemstelling
 - 18.3.2 Het voortduren van het theologisch-politieke probleem
 - 18.3.3 De moderne politieke orde als geestelijke macht
- 18.4 *De dialoog tussen theocratie, civiele religie en liberalisme*

Hoofdstuk 19 | Massacultuur en mediocratie: ruimte voor politiek? | René Boomkens

- 19.1 *Inleiding*
- 19.2 *De publieke sfeer*
 - 19.2.1 De kentering in de openbaarheid: Habermas
 - 19.2.2 Natie en informatie: de betekenis van de krant
- 19.3 *De media: nieuwe ervaringen, standaardisering en drogbeelden*
 - 19.3.1 Een nieuwe ervaring: Benjamin over de moderne cultuur
 - 19.3.2 De onteigening van de massa: Adorno en Horkheimer
 - 19.3.3 Beoordeling van de diagnosen
 - 19.3.4 De mediale schijnwereld: Baudrillard
- 19.4 *Mediale politiek*
 - 19.4.1 De stijl van politiek: De Certeau
 - 19.4.2 Hegemonie en publiek: Hall
 - 19.4.3 Mediale landschappen: Appadurai
- 19.5 *Besluit*

Hoofdstuk 20 | Rawls over de rechtvaardigheid van samenleving en wereld | Ronald Tinnevelt

- 20.1 *Rawls' theorie van rechtvaardigheid*

- 20.1.1 Utilitarisme en mensenrechten
- 20.1.2 Rechtvaardigheid en sociale instituties
- 20.1.3 De oorspronkelijke positie en de twee rechtvaardigheidsprincipes
- 20.2 *Neoliberalisme, communitarisme en feminisme*
- 20.3 *Rawls' politieke liberalisme*
 - 20.3.1 Rechtvaardigheid en stabiliteit
 - 20.3.2 Een politieke opvatting van rechtvaardigheid
 - 20.3.3 Overlappende consensus en publieke rede
 - 20.3.4 Hoe universeel, democratisch en inclusief is 'rechtvaardigheid als billijkheid'?
- 20.4 *De rechtvaardigheidsbeginselen op internationaal vlak*
 - 20.4.1 Geen kosmopolitische en egalitaire theorie
 - 20.4.2 Een consistente lezing van Rawls
- 20.5 *Conclusie*

Hoofdstuk 21 | Democratie – de symbolische representatie van een versplinterde maatschappij | Donald Loose

- 21.1 *Gevaren en kansen van de democratie (Tocqueville en Lefort)*
 - 21.1.1 Democratie en een nieuwe despotie?
 - 21.1.2 De onbepaaldheid van de democratie
- 21.2 *De democratische hervorming van de macht*
 - 21.2.1 Wat maakt de democratie modern?
 - 21.2.2 De symbolisering van de politieke macht
- 21.3 *De verzelfstandiging van de symbolische orde*
 - 21.3.1 De politiek en het politieke
 - 21.3.2 Het noumenale, het empirische en het symbolische (Kant)
- 21.4 *De crisis van de symbolische representatie*
 - 21.4.1 Herooverweging van de sublimatie in de politiek (Richir, Lyotard)
 - 21.4.2 Herooverweging van 'het politieke' (Rancière)
 - 21.4.3 Democratie en religie (Gauchet)
- 21.5 *Het altijd wankende statuut van de democratie*

Hoofdstuk 22 | Emancipatie en uitsluiting. Keerzijden van dezelfde medaille? | Gijs van Oenen

- 22.1 *De verhouding tussen emancipatie en uitsluiting*
- 22.2 *Conservatisme*
- 22.3 *Romantiek en utopie*
 - 22.3.1 Emancipatie en utopisch denken
- 22.4 *Kritische theorie*
 - 22.4.1 Emancipatie en communicatief handelen (Habermas)
 - 22.4.2 Kritiek op Habermas
- 22.5 *Het liberalisme*
 - 22.5.1 Negatieve en positieve vrijheid
 - 22.5.2 Emancipatie en erkenning
- 22.6 *Het poststructuralisme*
 - 22.6.1 Emancipatie, strijd en uitsluiting

Hoofdstuk 23 | Neoliberalisme als politieke filosofie | Rutger Claassen

- 23.1 *Inleiding*
- 23.2 *Neoliberale politiek*
- 23.3 *Het vrijheidsbegrip*
 - 23.3.1 Het libertarische vrijheidsbegrip
 - 23.3.1 Het neoliberale vrijheidsbegrip
- 23.4 *Neoliberale economische theorie*
 - 23.4.1 Normatieve en empirische onderbouwing
 - 23.4.2 De spontane orde van concurrentie

- 23.5 *De houdbaarheid van het neoliberale programma*
 - 23.5.1 Kritiek op het neoliberale programma
 - 23.5.2 Innerlijke strijdigheid van het neoliberalisme

Hoofdstuk 24 | Wanneer iedereen aan zijn eigen waarheid de voorkeur geeft. Kan politiek wel zonder *common ground*? | Theo de Wit

- 24.1 *Michael Sandel en Carl Schmitt over de liberale politiek van vermijding*
- 24.2 *De oorsprong van het subjectivisme bij het pleidooi voor tolerantie*
 - 24.2.1 Hobbes en Locke over privatisering van godsdienst
 - 24.2.2 De trivialisering van religieuze loyaliteiten
- 24.3 *De privatisering van de nationale identiteit als voortzetting van het neutraliseringsstreven*
 - 24.3.1 Liberaal multiculturalisme: de privatisering van cultuur
 - 24.3.2 Van erfenis naar 'identiteit'
- 24.4 *De repolitisering van religie, cultuur en nationale identiteit*
 - 24.4.1 De dialectiek van de privatisering
- 24.5 *Democratie als heerschappij van de vorm*

Hoofdstuk 25 | De stichting van Europa | Luuk van Middelaar

- 25.1 *De stichting van politieke orde*
 - 25.1.1 Hoe ontstaat een staat?
 - 25.1.2 De vicieuze cirkel van de stichting
 - 25.1.3 De overgang naar de meerderheid
 - 25.1.4 Representatie
- 25.2 *De drie sferen van Europa*
 - 25.2.1 De buitenste sfeer: de soevereine staten in Europa
 - 25.2.2 De binnenste sfeer: de Europese Gemeenschap
 - 25.2.3 De tussensfeer: de kring van lidstaten
 - 25.2.4 Overgangen tussen de sferen
- 25.3 *De representatie van Europa als politieke orde*
 - 25.3.1 De representatie door de binnensfeer
 - 25.3.2 De overgang naar de meerderheid
 - 25.3.3 De representatie van de tussensfeer
 - 25.3.4 De geboorte van het vagevuur